

András Kovács, Ruth Wodak (eds.): NATO, Neutrality and National Identity: The Case of Austria and Hungary

Wien, Köln, Weimar, Böhlau 2003, 494 s.

Sestavit kvalitní sborník studií na určité téma, který by plasticky, přesvědčivě a novým způsobem zobrazil předmět výzkumu, jistě není snadnou záležitostí. Editorům recenzovaného sborníku se tento náročný úkol podařilo splnit jen zčásti. Publikace trpí především značnými rozdíly v úrovni příspěvků. Čtenářům, kteří znají Ruth Wodakovou jako autorku světového renomé, tak sborník pravděpodobně připraví zklamání.

Recenzovaný svazek navazuje tematicky a částečně i metodologicky na knihu o diskurzivním konstruování národní identity (R. Wodak, R. de Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart, K. Hofstätter, M. Kargl. *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998). Co do kvality to jsou však díla nesouměřitelná: zatímco starší, německy psaný text představuje propracované kolektivní dílo s obdivuhodným teoreticko-metodologickým záběrem, anglicky psaný sborník zaostává jak po stránce teoretické elaborovanosti, tak po stránce metodologické přesnosti a provázanosti. Oddělíme-li (s jistou dávkou recenzentské drzosti) zrno od plev, můžeme říct, že za přčtení stojí zhruba polovina knihy, jmenovitě stati Borbály Juhászové, Márie Hellerové a Ágnes Renyiové, Christoph Reinprechta a Rossaliny Latchevové, Andrása Kovácse, Antona Pelinky a společný text Gertraud Benkeové a Ruth Wodakové.

Vraťme se však k celkovému zaměření knihy. Kniha se pokouší srovnat „postoje, názory a diskurz[y] o NATO a neutralitě v Rakousku a Maďarsku od roku 1945, resp. 1955“ (s. 10). Rozhodujícími událostmi, které „vážně otřásly národními identitami těchto dvou zemí“ (s. 11), jsou v krátkém výčtu: konec druhé světové války (a s ním spojené bipolární uspořádání Evropy a světa), ukončení sovětské okupace Rakouska v roce 1955 přijetím státní smlouvy o obnovení nezávis-

lého a demokratického Rakouska a rakouským vyhlášením trvalé neutrality, maďarská revoluce z roku 1956 (na jejímž sklonku se Maďarsko pokusilo vystoupit z Varšavského paktu a vyhlásit neutralitu), rozpad sovětského bloku v roce 1989 (který ukončil epochu studené války a změnil politické uspořádání světa), vstup Rakouska do EU v roce 1995 (který provázely debaty o ne/slučitelnosti tohoto kroku s rakouským neutrálním statutem) a rok 1999, kdy se Maďarsko stalo členem NATO. Kniha věnuje pozornost všem těmto událostem, nechce však být historiografickou publikací, jejím hlavním zájmem je současnost; tu však lze interpretovat – zní základní metodologický požadavek – jen s ohledem k minulosti.

Za teoreticko-metodologický rámec studií editoři v předmluvě označují tzv. diskurzivně-historický přístup v rámci výzkumného směru, pro nějž se ujalo označení kritická analýza diskurzu (viz např. M. Meyer, R. Wodak (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage 2001). Pro všechny verze kritické analýzy diskurzu platí, že hlavní důraz je kladen na detailní rozbor textů (nejrůznějšího typu, i s přesahem do neverbálních sémiotických modů) a stejná pozornost je věnována široce chápanému kontextu. Diskurzivně-historický přístup je specifický svým zdůrazněním historického rozměru diskurzů a je dnes patrně nejpropracovanější verzí kritické analýzy diskurzu (po mém soudu vynikající představení tohoto přístupu lze najít v publikaci M. Reisigl, R. Wodak. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London, New York: Routledge 2001).

Prohlášení editorů o teoreticko-metodologickém rámci se však podle mého názoru týká jen malé části textů, mnohé stati se pohybují spíše v tradičních mezích historiografického, politologického aj. pojednání. Spíše než s interdisciplinarity, pro kterou plédují představitelé kritické analýzy diskurzu, tak máme v recenzovaném svazku co do činění s multidisciplinárním přístupem, tj. s relativně samostatnými nahlédnutími na předmět

zájmu z perspektivy různých oborů. Je příznačné, že stěžejní teoretickou literaturu zmiňovanou editory v předmluvě pak už (až na ojedinělé výjimky) nikdo z autorů studii necituje.

Nyní již k jednotlivým studiím.

Historiografický příspěvek B. Juhászové „Neutrality in the 1956 Hungarian Revolution“ se věnuje symbolickému milníku novodobých maďarských dějin – maďarské revoluci z roku 1956, k jejímuž odkazu se maďarská veřejnost přihlásila po roce 1989 (na svém prvním zasedání se nově zvolený demokratický parlament přihlásil k „duchu roku 1956“ a vyhlásil první den revoluce za státní svátek). Autorka sleduje cestu, jakou se v revolučních dnech vyvíjela idea neutrality, jež se po roce 1989 z „odkazu roku 1956“ vytratila. S pomocí dat z archivu orální historie rekonstruuje den, kdy ministerský předseda Imre Nagy vyhlásil neutralitu Maďarska a vystoupení z Varšavského paktu. Na základě životopisných rozhovorů z tohoto archivu a soudobého tisku dokazuje, že myšlenka neutrality byla přítomna od prvních dnů revoluce. Jaký obsah vtiskl pojmu neutrality I. Nagy, B. Juhászová analyzuje na základě Nagyových esejů a rozhlasového záznamu vyhlášení neutrality. Autorka shrnuje: „The key words of safety, pacifism and non-interference were embedded in the idea of neutrality in 1956“ (s. 71). A pokračuje slovy, která již předjímají výzkum mediálního diskurzu 90. let: „In contrast, however, by the late 1990s all these seem to be safeguarded by NATO on the level of rhetoric“ (tamtéž).

Maďarský mediální diskurz 90. let rozebírají M. Hellerová a Á. Renyiová ve dvou společných statích. V první z nich („Public Debate in Hungary on the NATO Alliance“) analyzovaly novinové články ze tří hlavních maďarských deníků z období před maďarským referendem o vstupu do NATO. Mezi parlamentními stranami panoval ohledně vstupu Maďarska do NATO politický konsensus: vstup do NATO byl považován za první krok na cestě k vytouženému cíli –

vstupu do EU. Ve zpravodajských textech byl záměr státu připojit Maďarsko k NATO pojmán jako něco samozřejmého, jako výsledek série úspěšných jednání vlády, jejíž zájmy jsou totožné se zájmy veřejnosti; téma vstupu do NATO bylo konstruováno nikoli jako politická otázka nebo téma k diskusi, ale jako fakt; pokud se objevily zprávy o akcích proti Severoatlantické alianci, byly součástí delších článků o akcích podporujících vstup, a nacházely se tak – jak píše autorky – „v diskurzivně podřízené pozici“ (s. 239). Publicistické texty byly ve srovnání se zpravodajstvím pluralistické a z hlediska použitých diskurzivních strategií heterogenní; i zde však převládaly texty podporující vstup do NATO: z 62 publicistických článků pouze 11 textů vyjadřovalo negativní stanovisko vůči NATO. Autorky podrobně analyzovaly způsoby konstruování témat, tematické spoje a charakteristické narativní struktury: např. konstruování různých obrazů Maďarska („Maďarsko jako dobrý žák“ aj.), určování místa Maďarska v evropském prostoru, tematické spoje mezi NATO a EU („NATO jako předpokoj EU“) apod. V druhé společné stati („Joining NATO: The Analysis of a TV-Debate on Hungary's Alliance with NATO“) analyzovaly televizní debatu mezi zastánci a odpůrci vstupu do NATO, která se konala několik měsíců před referendem. Kromě kvantitativního rozboru replik jednotlivých účastníků (kdo byl v debatě aktivní, kdo mluvil nejdéle, kdo zavedl nejvíc nových témat apod.) provedly analýzu tematické struktury debaty (nejdůležitějšími tématy byly: otázka legitimacy rozhodovacího procesu, ekonomické vztahy mezi Maďarskem a NATO, geopolitická situace a obraz NATO). Analýza mj. ukázala, že téma neutrality nehrálo v debatě navzdory očekávání důležitější roli, objevilo se pouze jako pragmatický problém v souvislosti s otázkou, je-li levnější variantou neutrální status, nebo členství v NATO. Podle autorek bylo pro celou debatu charakteristické zdůrazňování pragmatických aspektů členství v NATO (především ekonomických otázek) a nedostatek ideologických otázek (totožný výsledek přinesla i analýza

novinových článků). Malou vadou na kráse obou statí M. Hellerové a Á. Renyiové je neodkazování na literaturu uvedenou v seznamu na konci článků.

Společný text G. Benkeové a R. Wodakové „We are Facing a New Order in Europe: Neutrality versus NATO“ je věnován analytice televizní debaty na téma „Rakousko mezi neutralitou a NATO“, kterou odvysílala rakouská televize zkraje roku 1997, tj. zhruba dva roky po vstupu Rakouska do EU. Vstupem Rakouska do EU sice utichla debata o slučitelnosti neutrálního statusu s členstvím v nadnárodní unii, objevilo se ale nové téma – téma smyslu a užitečnosti rakouské neutrality. Tehdejší koaliční partneři (ÖVP a SPÖ) měli na věc odlišný názor: ÖVP chápala vstup do EU jako předstupeň vstupu do NATO, SPÖ měla za to, že by se Rakousko své neutrality nemělo vzdávat. Taková byla výchozí situace debaty, které se účastnily především špičky parlamentních stran. Analýza ukázala, že vládní politici se snažili vyhnout konfliktu a přesunuli „bitevní pole“ na interakci s přítomným vojenským expertem (zastáncem vstupu do NATO), což změnilo pravidla hry – expertnost se stala hlavním rysem přijatelnosti argumentů a diskurz neutrality byl umlčen vojenským diskurzem o NATO. Problematickým místem studie jsou vizualizace interakční dynamiky pomocí tabulek a nářezů: údaje z tabulek jsou někdy ve vzájemném rozporu (srov. tab. 2 a 3), někdy vzniká nesoulad mezi tabulkou a komentářem, někdy komentář chybí; tabulky znázorňující sekvenční průběh jsou nepřehledné a málo názorné (existují jistě lepší způsoby vizualizace sekvenčního průběhu); nevhodná je víceznačnost grafických prvků (srov. různý význam šipek na obr. 1 a 2).

Příspěvky Ch. Reinprechta a R. Latchevové „Neutrality and Austrian Identity: Discourse on NATO and Neutrality as Reflected in Public Opinion“ a Andráse Kováče „NATO and Hungarian Public Opinion“ vycházejí oba z průzkumů veřejného mínění, studie rakouských autorů ještě navíc ze sekundární analýzy dat z mezinárodního socio-

logického průzkumu o národní identitě (ISSP 1995). Výsledky rakouské studie prokazují mj. klíčovou úlohu neutrality při utváření rakouské národní identity.

Příspěvek A. Pelinky „Neutrality, NATO, and the World after the ‚Cold War‘: A Political Scientist’s Summary“ sborník uzavírá a shrnuje. Vysvětluje, proč se Maďarsko nevrátilo po roce 1989 ke konceptu neutrality a proč se některé rakouské politické síly v témže období stavěly za zrušení neutrálního statusu státu: neutralita plnila svou politickou úlohu v podmínkách bipolárního světa, po skončení studené války přestalo být Rakousko v situaci „mezi dvěma mocenskými bloky“, v podobné situaci se ocitlo i Maďarsko, které samo sebe vnímalo jako zemi na okraji centra, ztělesněného EU a NATO, a cítilo se být tímto centrem přitahováno.

Stručně shrnu své výhrady vůči zbylým textům sborníku. Příspěvek K. Liebhartové se věnuje konceptu rakouské neutrality v historické perspektivě, od roku 1955 do současnosti. Ve své přehledové práci však nedostatečně rozlišuje mezi vědeckým diskurzem svých kolegů a zkoumaným diskurzem, jinými slovy mezi pramenem a jeho (vědeckou) interpretací; především v části věnované 90. letům není mnohdy jasné, jestli citovaná slova říká badatel (historik, politolog, ...), politik nebo novinář – ostatně toto elementární nerozlišování dokládá i závěrečný seznam literatury, v němž jsou spolu uvedeny texty autorů všech tří kategorií. Z. Dákaiová rozebírá domácí politickou situaci před vstupem Maďarska do NATO. Ve své stati se často pouští na tenký led spekulací, což je přístup neslučitelný s diskurzněanalytickým přístupem, který na přední místo staví analýzu relevantních textů, a teprve po jejich důkladné analýze se dopracovává k interpretaci studovaného jevu. Sborník obsahuje také tři samostatné studie G. Benkeové. V první studii analyzuje Benkeová prezidentské projevy z období 1974–1996 prosloušené při příležitosti oslav státního svátku vyhlášení neutrality. V druhé studii analyzuje vývoj konceptu neutrality v tisku (1968–1996).

V třetí studii podává zprávu o skupinových diskusích na téma rakouská neutralita. Pochyby vzbuzuje autorčina práce s teoretickou literaturou i příliš silné interpretace dat. O zbylých dvou textech sborníku již jen telegraficky: D. Némedi rozebírá maďarské prezidentské projevy z 90. let, G. Bindorfferová a I. Siklaki skupinové diskuse na téma euroatlantické integrace Maďarska.

Sborník budí celkově dojem narychlo odvedené práce, motivované zřejmě vnějšími okolnostmi. Najdou se v něm výborné studie i práce vzbuzující pochyby a nedůvěru. Sociologicky zaměřeného čtenáře může kniha zaujmout sympatickým hledáním souvislostí mezi geopolitickými makroprocesy a lokálními veřejnými diskurzy. Nabízí řadu podnětných informací pro čtenáře zajímavějšího se o politické dění v Evropě po skončení éry studené války.

Petr Kaderka

Světa Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.):
Jazyk, média, politika

Praha, Academia 2003, 260 s.

Týmu českých a slovenských autorů, převážně z oblasti (socio)lingvistiky, se podařilo shromáždit na naše poměry unikátní množství materiálu veřejných mluvených projevů a na základě tohoto materiálu provést lingvistickou analýzu politického a mediálního diskurzu. Kniha je rozdělena do sedmi kapitol, každý jazykovec zkoumá jiný typ veřejných mluvených projevů.

První kapitola autora Jiřího Krause vzbuzuje ve čtenáři velké naděje a očekávání. Obsahuje totiž úvod k teorii diskurzu a specifickou pozornost věnuje politickému diskurzu a jeho vztahu k rétorice. Jiří Kraus velmi správně zasazuje politický diskurz do kontextu obnoveného zájmu o rétoriku a teorii argumentace. Tzv. neorétorický přístup k teorii argumentace se vyznačuje dvěma okruhy zkoumání. Jednak strukturním popisem logicky korektních argumentů, jednak analý-

zou argumentace používané v běžné mluvě. Teorie argumentace spojuje pojetí argumentu, jak je chápáno v logice, s oblastí běžné komunikace, v níž nedílnou součástí argumentace je vágnost a významová ambivalence, nikoliv jednoznačnost a významová koherence. Rétorická argumentace se liší od logického zdůvodňování tím, že její sféra se nepohybuje v oblasti jistého vědění, nýbrž v hodnotových soudech, míněních nebo zájmech. Argument v politickém diskurzu není postaven čistě formálnělogicky, nýbrž obsahuje také hodnotovou, emotivní a manipulační složku. Dále Kraus ukazuje na některé rysy diskurzu, jako je intertextovost a dialogičnost textu. Každá veřejná promluva se vztahuje nebo odkazuje k jiným promluvám, textům, kontextům nebo sdělením, pomocí nichž tematizuje politické názory či problémy a navrhuje určitá řešení. Tato řešení jsou potom zdůvodňována, legitimizována, ospravedlňována. Kraus uvádí příklad důležitosti spojky „ale“ a její role v argumentační strategii. Příkladů není mnoho a jsou vybrány vhodně, takže usnadňují srozumitelnost a dotvářejí celistvost Krausova textu.

Jana Hoffmannová ve svém příspěvku o využívání humoru a zdvořilosti v konfliktních situacích v Poslanecké sněmovně PČR čtenáře seznamuje se specifickým komunikačním stylem a terminologií jednání poslanecké sněmovny, který je charakteristický vysokou formálností a institucionální řízeností a složitostí, což způsobuje řadu komplikací a konfliktních situací. Podle autorky působí humor a zdvořilost jako harmonizační prvky, které konflikt změkčují a vedou k jeho překonání. Autorka správně popisuje jak pozitivní, tak negativní komunikační efekt humoru v poslanecké sněmovně. Pozitivní efekt má humor především v situacích, kdy je potřebné odlehčit dlouhá jednání a překonat jejich byrokratický ráz. Negativně působí humor ve chvílích, kdy se poslanci navzájem zesměšňují, a naopak tím konflikt ještě více zosťrují.

Problematictější však působí závěrečné hodnocení autorky, ospravedlňující ironický